

פילנתרופיה וחברה אזרחית בחברה הערבית

מניעים • מאפיינים • אתגרים

נייר מידע

2023

קודֶרָה ("כולת" בערבית)

רשת התורמים הערבים, נוסדה על ידי קבוצה של אנשי ונשות עסקים, תורמים בולטים בחברה הערבית, על מנת לפתח באופן אסטרטגי את הפילנתרופיה המקצועית בחברה הערבית. ששת מייסדי הרשת: וליד עפיפי, עארף בשיר, ראני חאג' יחיא, רים ועמאד יונס ואברהים נסאסרה, הכירו בכוחם של חיבורים, למידה משותפת ושיתופי פעולה להביא לתוצאות משמעותיות בתחום זה, כמו גם באחריות שיש להם ביצירת **קהילה המגלה ערבות הדדית ולכידות חברתית באמצעות נתינה אסטרטגית ומושכלת.**

הרעיון העומד בבסיס הקמתה של קודֶרָה הוא כי **קיומה של הרשת ופעילותה הענפה מובילה להגדלת היקף התרומות והשפעתן**, אל מול צרכיה הרבים והשונים של חברה זו. עבודת הרשת גם מגבירה את תחושת השייכות והלכידות החברתית של חבריה, המהווים כיום קבוצה פורצת דרך.

הרשת היא ארגון לומד ומלמד, המקדם את תחום הפילנתרופיה הערבית דרך שני מיקודי פעילות: (1) **חברי הרשת** - חיבור ויצירת קשרים בין תורמים תוך תמיכה בחברי הרשת בשיתוף ידע, ומתן יעוץ והכוונה לנתינה משמעותית ואסטרטגית; (2) **ידע ושיתופי פעולה** - הפקת מידע חדש על פילנתרופיה ערבית ופיתוח תהליכי עבודה מקצועיים מול עמותות וגופים נתרמים, תוך שיתוף פעולה עם גורמים ומוסדות פרטיים, רשמיים ומקומיים, לצד ארגונים נוספים באקו-סיסטם הפילנתרופי המקומי והבינלאומי.

קודֶרָה היא חלק מן החברה האזרחית הערבית אך מכירה גם באחריותה ובתפקידה הייחודי בקידום שאר ארגוני החברה האזרחית הערבית. הגישה הרב מגזרית העומדת בבסיס הקמת הרשת הביאה מנהיגים מהמגזר העסקי להפנות את מבטם ואת מאמציהם לעבר המגזר השלישי ולקדם שיח פורה ומניב גם עם המגזר הציבורי. גישה זו באה לידי ביטוי בהשתתפותה הפעילה של הרשת בתקופה האחרונה במספר יוזמות המפגישות משרדי ממשלה, קרנות וארגוני חברה אזרחית, במטרה **לקדם את תשתיות ארגוני החברה האזרחית הערבית, ובייחוד את הארגונים נותני השירותים, ואת חיבורם המיטבי לכספי תרומות וכספי מדינה כאחד.**

קודֶרָה הינה יוזמה ייחודית ופורצת דרך, שבמסגרתה מנהיגים בולטים במגזר העסקי בחברה הערבית מתגייסים, על מנת לרתום את כוחותיהם הכלכליים והעסקיים, את הידע שצברו ואת רשת הקשרים שלהם, כדי להשפיע באופן מושכל ואסטרטגי על מצב החברה הערבית; חברה הסובלת **משיעורי עוני גבוהים, הדרה, היעדר אפשרויות למוביליות חברתית וכלכלית ואתגרים חשובים נוספים.**

ברשת חברים כיום 31 אנשי ונשות עסקים ערבים, והיד עוד נטויה. מנכ"ל הרשת הוא אחמד מוהנא, פעיל חברתי ומומחה לפיתוח מנהיגות חברתית, התנדבות קהילתית ונתינה. מוהנא הוא בעל תואר ראשון במשפטים ומנהל עסקים ותואר שני בניהול מלכ"רים.

מטרת הנייר

נייר זה מופק כחלק מתוכנית עבודה רחבה של קודרָה, שמטרתה לייצר ולהנגיש מידע המתגבש בעקבות פעילותה כמייצגת סקטור מתהווה בעל השפעה. בשנתיים שחלפו מאז הוקמה רשת התורמים, התגבש ידע חדש ועדכני, הן על הנתינה בחברה הערבית והן על החברה האזרחית הערבית. מידע חדש זה יוכל לשמש גורמים פילנתרופיים - מקומיים ובינלאומיים, משרדי ממשלה ורשויות מקומיות, כמו גם ארגוני חברה אזרחית, בבואם ללמוד על הצרכים הייחודיים של החברה האזרחית הערבית, הן מן הפן הפילנתרופי והן מן הפן החברתי. מידע כזה יהווה פתח לשיחה מעמיקה ומתפתחת, שבה לקולותיהם של חברי הרשת יהיה מקום משמעותי, בדרך לבניית מענים מתאימים לבעיות המורכבות העומדות בפני החברה הערבית. **פירות הידע שנצבר ברשת קודרָה ושותפיה, מועברים כתשורה מחברי הרשת לשדה הנתינה האסטרטגית וכהזמנה לדין לכל גורם שפיתוח החברה האזרחית הערבית והחברה האזרחית בישראל בכללותה מעסיקים אותו.**

נייר זה הינו התוצר הפומבי הראשון שמפיקה הרשת, וכולל מידע ראשוני לגבי שני נושאי הליבה בהם מתעניינים חבריה: הפילנתרופיה הערבית והחברה האזרחית הערבית בישראל.

1 || הפילנתרופיה הערבית בישראל

תחום הפילנתרופיה הממוסדת והאסטרטגית בחברה הערבית בישראל נמצא רק בראשית דרכו, וככזה קיימים מעט מאוד מידע ונתונים רשמיים אודותיו. יחד עם זאת, הנתניה החברתית המסורתית - מטעמי דת ומטעמים אחרים בחברה הערבית, איננה דבר חדש ויש לה שורשים קהילתיים עמוקים ביותר. כחלק מבניית השדה, החלה קהילה באיסוף המקורות הכתובים הקיימים, במקביל למאמציה לפתח תחומי ידע חדשים.

א. מניעי הנתניה בחברה הערבית

אחד המניעים המשמעותיים לפילנתרופיה ולנתניה בחברה הערבית הוא המניע הדתי. מחקרים מראים כי שיעור התרומה בישראל עולה ככל שרמת הדתיות עולה.¹ גם בקרב ערבים (נוצרים ומוסלמים) נמצא שיעור תרומה גבוה יותר בקרב הדתיים-מאוד, בהשוואה לאחרים. על פי האסלאם, דתם של הרוב המכריע של הערבים בישראל (82.9%)² צדקה ("זכאת") היא חובה דתית, אחד מחמשת העיקרים הבסיסיים של הדת. על פי הקוראן על כל מוסלמי לתת זכאת - צדקת חובה פעם בשנה. הקוראן מדגיש את חשיבותה של מצוות יסוד זו כיוצרת סולידריות בין עשיר לעני ומעלה את האדם, השקוע רוב ימיו בעניינים חומריים, למקום רוחני גבוה יותר. קיום חובת הצדקה מבטיחה שגשוג ועושר וכמו כן, כאשר האדם מקיים את חובת הצדקה הוא למעשה מבטיח לעצמו כלים לא רק בעולם הזה, אלא גם בעולם הבא.

**מניע
דתי**

גם הדת הנוצרית מעודדת את המאמינים לשים לב לצדקה כעמוד תווך חשוב של הפולחן הנוצרי, שכן הברית החדשה מעודדת נתניה מרצון וממניע נכון, ומראה שנתניה כזו מועילה הן למקבל והן לנותן. על פי הכתובים הנוצרים, נתניה במניע נכון נדרשת אם אדם רוצה שתפילתו תהיה מקובלת על אלוהיו שמעריך את מי שעוזר בנדיבות לנזקקים ורואה עצמו חייב לו. על פי אמונה זו, הברית החדשה מלמדת שאלוהים בעצמו גומל לנותן.

הדפוס השכיח כיום לנתניה מתוקף הציווי הדתי הינו **התגייסות חד פעמית** לעזרה לאדם או לקבוצה הנמצאים במצוקה. דפוס התנהגות זה מאורגן על פי רוב על ידי ארגוני צדקה שונים, הפועלים במסגרת תנועות דתיות. ואולם על פי ממצאי מחקר חדש שבדק כיצד תפיסות דתיות באות לידי ביטוי בפילנתרופיה הערבית המתהווה בישראל בשנים האחרונות,³ ניתן לראות התפתחות הדרגתית של נתניה מובנית וממוסדת בקרב אנשי עסקים ומשפחות עשירות בחברה הערבית, אשר חלקם מייחסים גם את הפילנתרופיה הממוסדת שלהם לציווי הדתי.

¹ שמיד, ה' ורודיק, א' (2009). פילנתרופיה העילית בישראל: מאפיינים, מניעים ודפוסי תרומה. ירושלים: המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים.

² חדאד חאג' יחיא, נ' ח'לאילה, מ' רודניצקי, א' ופרג'ון, ב' (2021). שנתון החברה הערבית בישראל. המשרד לשוויון חברתי, המרכז הישראלי לדמוקרטיה.

³ מוהנג, א', קמר, נ' (2002). כיצד תפיסות דתיות באות לידי ביטוי בפילנתרופיה הערבית בישראל, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה הערבית (טרם פורסם).

החברה הערבית בישראל היא חברת מיעוט (כ-21% מהאוכלוסייה) וככזאת יש לה מאפיינים ייחודיים. רוב בני החברה הערבית בישראל מתגוררים ביישובים ערבים, פריפריאליים, המדורגים באשכולות נמוכים מבחינה חברתית-כלכלית.⁴ המיעוט הערבי סובל מחוסר שוויון ומפערים גדולים ביחס לחברה היהודית בתחומי התעסוקה, ההשכלה, החינוך, הדיור והתשתיות, המייצרים פערים משמעותיים בהזדמנויות, בעוני ובאיכות חיים.⁵ פערים אלה נובעים בין השאר מחוסר שוויון מובנה בתקצוב הממשלתי, ומייצרים לכן **חלל המזמין נתינה** קהילתית, התנדבות, עבודת ארגוני חברה אזרחית והתארגנויות פילנתרופיות⁶ השואפות להגביר את השוויון ולפתח את החברה. ואכן, עולה כי המניע לרבות מהפעולות של הפילנתרופים החדשים הערבים הוא קידום החברה הערבית בישראל, פיתוח ההשכלה בה, פיתוח הזדמנויות תעסוקה ועוד.⁷

מניע חברתי

לצד הפערים הגדולים המעוררים לפעולה, מגמה משמעותית של שני העשורים האחרונים היא **היווצרותו של מעמד ביניים ערבי הולך ומתחזק**⁸ הכולל שכבת אנשי עסקים מצליחים, והיפתחותה של החברה הערבית - שהייתה בעבר מסורתית ולוקאלית מאוד, להשפעות גלובליות ומערביות. השפעות אלו האיצו את היווצרותו של דור חדש של אנשי עסקים ערבים המעורים בכלכלת ישראל והעולם ומושפעים גם מדיאלוג מתפתח עם הפילנתרופיה היהודית בישראל ובעולם. בקרב חברי קבוצה זו עלתה המודעות ליכולתה של פילנתרופיה ממוסדת ואסטרטגית למנף את יכולותיהם הכלכליות והעסקיות לטובת קידום שינוי חברתי בחברה שלהם עצמם. כך החלה להיווצר נתינה פילנתרופית ממוסדת ואסטרטגית יותר של אנשי עסקים ערבים, מגמה שהחלה עוד לפני הקמת קודרָה, ומתעצמת מאוד מאז הקמתה.

מלבד פיתוח החברה הערבית וקיום חובת הצדקה כלפי נזקקים, עלו במחקר⁹ **יתרונות מובהקים לפילנתרופיה גם עבור התורמים עצמם**. מן הפרספקטיבה הנפשית, הפילנתרופיה נותנת לתורמים תחושה טובה ומאפשרת להם אפיק נוסף של הגשמה עצמית.¹⁰ הפילנתרופיה גם מחזקת את תחושת השייכות של התורם עם החברה שבה הוא חי ושבה והוא תורם, היבט חשוב במיוחד עבור אנשי עסקים מצליחים המגיעים מתוך, וחיים בקרב, חברה מוחלשת.

מניע אישי

4 חדאד חאג' יחיא, נ. (2017). החברה הערבית בישראל תמונת מצב חברתית-כלכלית ומבט לעתיד. המשרד לשוויון חברתי, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

5 אשקר, א' ואלמוג-בר, מ' (2022). נתינה בקרב מיעוט בעת משבר: תרומה והתנדבות בחברה הערבית בישראל במשבר הקורונה. המכון לחקר החברה האזרחית והפילנתרופיה בישראל.

6 Andreoni, J., Payne, A. A., Smith, J., & Karp, D. (2016). Diversity and donations: The effect of religious and ethnic diversity on charitable giving. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 128, 47-58.

7 מוהנא, א. וקמר נ. (2022).

8 מעמד הביניים הערבי-פלסטיני החדש בישראל: היבטים כלכליים, חברתיים-תרבותיים ופוליטיים.

9 מוהנא, א. וקמר נ. (2022).

10 Rushton, J.P. (1980). *Altruism, socialization and society*. Englewood Cliffs NJ: Hall-Prentice. Rushton suggests that people achieve self fulfillment by giving to others.

ב. מאפייני הפילנתרופיה הערבית

כאמור, הנתינה האסטרטגית בחברה הערבית מצויה עדיין בתחילת דרכה ומהווה את היוצא מן הכלל, אך שורשיה של הפילנתרופיה הערבית נטועים עמוק בערכי הקהילתיות, הדת והמסורת. על כן, לפילנתרופיה בחברה ערבית יש **מאפיינים משולבים של נתינה מסורתית ונתינה אסטרטגית**: **נתינה מסורתית** היא נתינה של בין אדם לחברו שמטרתה לסייע לאדם או משפחה במצוקה, בדרך כלל באופן חד פעמי או מזדמן. נתינה זו הינה לרוב בלתי מתועדת, בלתי מדווחת ואינה מתיימרת לעמוד במדדי ביצוע או לייצר שינוי חברתי ארוך טווח. **נתינה אסטרטגית** היא בדרך כלל ארגונית וארוכת טווח, במסגרתה התורם תורם לארגון המקדם מטרה חברתית שהתורם מזדהה איתה, במטרה להביא לשינוי, תוך הגדרת יעדים, בחינת אפקטיביות והתבססות על שיתופי פעולה בין תורמים ובין התורמים ומוסדות ואחרים.

תרומה לוקאלית

החברה הערבית מתאפיינת בלוקאליות רבה, שהינה משמעותית ביותר לתחושת הזהות של הפרט ולתפיסותיו החברתיות. על פי רוב, על אף שלאחרונה ניתן להבחין בשינויים בנושא זה, האזרחים הערבים בישראל חיים כל חייהם באותו יישוב (או בזה של בן/ת זוגם) ובתוך אותה קהילה המהווה את מישור התייחסות השני של האדם לאחר השתייכותו המשפחתית. מאפיין זה משפיע באופן טבעי גם על הנתינה, הן המסורתית והן האסטרטגית, כך שלעיתים קרובות הנתינה מושקעת בעיקר בפיתוח הקהילה שבו חי התורם ובתמיכה בארגונים הפועלים בו. בנוסף, התורמים מעוניינים לראות תוצאות חיוביות לתרומותיהם, ובטווח קצר יחסית. הם רוצים לתרום לאלו שניתן לסמוך עליהם שינצלו את הכסף למטרות טובות, וקל יותר לעשות זאת עבור אנשים מוכרים.

תרומות בעת משבר

תרומות בעת משבר רווחות בחברה הערבית, ונפוצות יותר מאשר נתינה ארגונית-אסטרטגית, הן מבחינת ההיקף והן מבחינת יעדי התרומה. תרומות אלה מונעות מיוזמות חברתיות המנוהלות בדרך כלל על ידי עמותות ותנועות דתיות, שמטרתן לתת מענה לצרכים חברתיים בעת משבר.¹¹ התורמים הערבים, אשר לרוב רואים את עצמם כחלק בלתי נפרד מן העם הפלסטיני והאומה הערבית, בוחרים לעיתים קרובות לבטא את הסולידריות שלהם עם בני עמם ואומתם באמצעות נתינה בחירום כדוגמת סיוע לפליטים סורים או התגייסות למען תושבי עזה, וכן למשל בהתגייסות מסיבית לתמיכה במוחלשים ונזקקים בחברה הערבית בעת מגפת הקורונה.

העברה בין דורית

הפילנתרופים החדשים בחברה הערבית אשר פועלים באופן רציונלי, שקול ומקצועי ביחס לתרומותיהם, המציבים יעדים לתרומות והמודדים את הישגיהן - רואים את עצמם כממשיכי דרכם של הוריהם וסביהם.¹² כְּדֹר ראשון לנתינה אסטרטגית, משמעות ההמשכיות היא שהנתינה שלהם מגשימה ערכים אנושיים או מסורתיים שספגו מבני משפחתם בילדותם.

תחומי נתינה

תחום הנתינה העיקרי לו תורמים הפילנתרופים החדשים בחברה הערבית הוא חינוך. החינוך נתפס עבור המיעוט הערבי ככלי האפקטיבי ביותר למוביליות חברתית ופיתוח מסוגלות בחברה. תחום נתינה מקובל נוסף הוא מוסדות דתיים, ורבות מהתרומות בחברה הערבית מיועדות לתמיכה במסגדים וכנסיות. הפילנתרופיה הערבית רגישה למצוקות בעולם הערבי הקרוב ותומכת גם באזורים כדוגמת הגדה המערבית, עזה ובנושאים כמו הפליטים הסורים.

תחום מצומצם שנמצא בתחילת דרכו

על אף הישגים בלתי מבוטלים בשנים האחרונות, הפילנתרופיה הערבית המאורגנת עדיין צעירה מאוד, היקפי הנתינה בה צנועים (במיוחד ביחס להיקפי הנתינה של הפילנתרופיה היהודית בארץ ובעולם), והיא עדיין מגששת את דרכה ולומדת את אופני הפעולה הרצויים לה המבטאים את זהותה הייחודית. הקמתה של קודֶרָה היא אחד התוצרים של חיפוש זה.

ג. אתגרים העומדים בפני הפילנתרופיה הערבית

רשת קודֶרָה הוקמה מתוך הכרה באתגרים הגדולים הניצבים בפני הפילנתרופיה הערבית בישראל, שכן הפילנתרופיה ככלי לשינוי חברתי הוא תחום שיש בו אתגרים רבים ועל אחת כמה וכמה הפילנתרופיה של קבוצת מיעוט. מלבד האתגרים המובְּנים של התחום, כגון יחסי כוח, יחסי תלות, לגיטימיות, אחריות ושקיפות, ניסיונה של רשת קודֶרָה מראֶה כי הפילנתרופיה הערבית המאורגנת מתמודדת גם עם אתגרים ייחודיים:

יחסי גודל וכוח

האתגר הגדול של הפילנתרופיה הערבית הוא העובדה שהיא מתמודדת עם מערכות הופכיות של יחסי כוח. מצד אחד הפילנתרופיה הערבית נוצרה בתוך החברה הערבית המוחלשת וחשוב לה מאוד לפעול למענה, אולם הצרכים והאתגרים של החברה הם עצומים ביחס ליכולותיהם הכלכליות של התורמים הערבים, והדבר יוצר לעיתים ציפיות מופרזות מכיוון החברה. מן הצד השני, בשדה הפילנתרופי, לתורמים יהודים בארץ ובעולם יש גם ציפיות עצומות מהפילנתרופיה הערבית שאינן פרופורציונאליות להיקפי התרומות שלה - שהם קטנים הרבה יותר. הערך המוסף של רשת קודֶרָה הוא בשאיפה לרתום את העניין הרב שהתורמים הערבים ברשת יוצרים עבור הפילנתרופיה המקומית והבינלאומית כדי לרתום תורמים נוספים וחדשים לקידום החברה הערבית, על אתגריה הגדולים.

למידה תוך כדי תנועה

בשל אופייה הצעיר והראשוני של הפילנתרופיה הערבית המאורגנת, יש מעט מאוד ניסיון שנצבר בתחום ושניתן ללמוד ממנו בהשוואה למשל לפילנתרופיה היהודית, והיהודית-האמריקאית במיוחד, שלהן היסטוריה ארוכה ללמוד ממנה. מובן שהפילנתרופיה הערבית לומדת גם מניסיונם של פילנתרופים יהודים ואחרים בארץ ובעולם, אך הצרכים שהיא מתמודדת עימם הם ייחודיים מבחינת היותה פילנתרופיה של מיעוט ערבי במדינה יהודית עם כל המורכבות הכרוכה בכך, וכן מבחינת צמיחתה מתוך חברה עניה ומוחלשת מאוד. ככזאת היא חלוצה בתחום וצריכה ללמוד תוך כדי תנועה.

בניית שותפויות יחסי אמון

פילנתרופיה מאורגנת שואפת להיות בקשרים עמוקים הן עם החברה שבתוכה היא נוצרה ועבורה היא פועלת והן עם שותפים ובעלי עניין רלוונטיים. לפילנתרופיה הערבית יש לפיכך אתגר מרכזי והוא ההתמודדות עם החשדנות שעולה מכיוון החברה הערבית לגבי מניעיהם והלגיטימיות של התורמים הערבים. במקביל, החברה הערבית היא מיעוט הסובל מחוסר שוויון מובְּנה ומהדרה ממרבית מוקדי הכוח בישראל, ויש לו יחסים מורכבים מאוד, המאופיינים בחוסר אמון הדדי, עם

הממסד. אתגר זה מציב שתי משימות עיקריות בפני הפילנתרופיה הערבית: ראשית, עליה לייצר יחסי עבודה תקינים המושתתים על אמון הדדי עם השחקנים השונים (משרדי ממשלה, גופים עסקיים, רשויות מקומיות וכו') ושנית, עליה למצוא את מקומה בסגירת הפערים שנוצרים בשל ההזנחה והיחס המפלה רב השנים מצד המדינה.

חולשת החברה האזרחית הערבית

ארגוני חברה אזרחית הם מנוף שינוי משמעותי בחברה בכלל, ובקרב קבוצות מיעוט בפרט, אולם בחברה הערבית, בשל סיבות מגוונות (ראו בפרק הבא) מנוף חברתי זה אינו בא לידי מיצוי לטובת קידום מטרות חברתיות כלכליות. ארגוני החברה האזרחית בחברה הערבית מועטים, חלשים, קטנים ולוקאליים מאוד לעומת אלה של החברה היהודית. הפילנתרופיה הערבית מושקעת היום בייחוד בקידום ארגונים המקדמים את החברה הערבית קרי, ארגוני חברה אזרחית ערביים ו/או ארגונים ארציים משותפים. חולשת ארגונים אלו משפיעה לכן על יכולתה של הפילנתרופיה להסתמך עליהם בהובלת שינויים שהיא מעוניינת לקדם. רשת קודרה ממנפת את קשריה גם עם הפילנתרופיה היהודית בארץ ובעולם וגם עם משרדי הממשלה הרלוונטיים על מנת לקדם תוכניות לפיתוח החברה האזרחית הערבית.

קידום התנדבות פעילה של תורמים ואנשים בעלי השפעה בחברה הערבית כחברי ועדים מנהלים של ארגונים ארציים ומקומיים

פילנתרופיה ממקסמת את השפעת תרומותיה בין השאר בזכות קשריה בוועדים מנהלים של ארגונים, קרנות וגופים אחרים. באופן יחסי יש מעט מאוד נציגים ערבים בוועדים המנהלים של ארגוני חברה אזרחית, בהנהלות ארגונים ציבוריים ובעמדות השפעה אחרות. הסיבה לכך היא כפולה: מצד אחד בחברה הערבית יש מודעות ונמוכה ליתרונות ולהשפעה שיש לתפקידים כאלה והערכה נמוכה יחסית לאלו המאיישים אותם, ומן הצד השני יש הדרה, גם אם לא מודעת, מצד הארגונים.

2 || החברה האזרחית הערבית

א. רקע

אחת מאסטרטגיות הפעולה של קודרה היא הנגשת מידע איכותי, נתונים ותובנות, מתוך אמונה כי מידע כזה עשוי להוביל לפעולה ולשינוי. פרק זה כולל מידע ראשוני לגבי אופייה ואתגריה של החברה האזרחית הערבית בישראל.

חברה אזרחית מקצועית ואיכותית חשובה ביותר בכל משטר דמוקרטי, ועל אחת כמה וכמה עבור קבוצות מיעוט, שכן ארגונים חזקים יכולים להציף את הקשיים עמם מתמודדת החברה, להציע פתרונות המקובלים עליה ולתווך בינה לבין הרוב ובינה לבין מוסדות השלטון.

בשנים האחרונות, כתוצאה מתהליכים פוליטיים וממאמצי ארגוני החברה האזרחית, לרבות בתקופת משבר הקורונה, חלה התעוררות משמעותית ביחס של המדינה לחברה האזרחית הערבית. ברוח מדיניות ההפרטה של העשורים האחרונים, תוכניות החומש שהובילו הממשלות בשנים האחרונות¹³ נשענות במידה רבה על ספקים חיצוניים - הן חברות פרטיות והן ארגוני חברה אזרחית. התוכניות מתבססות על הציפייה שספקים אלה יוכלו לעבוד מול רשויות מקומיות ומול משרדי ממשלה, להפעיל תוכניות ולנצל בצורה מיטבית את המשאבים המדינתיים. קשיים ביישום תוכניות החומש השונות הציפו את האתגרים של הארגונים הערבים, ובייחוד של אלה נותני השירותים. התמודדות המדינה והתמודדת החברה הערבית בפרט, עם מגפת הקורונה, הבליטה את קשיי הארגונים עוד יותר.

כיום ידוע שארגוני החברה האזרחית הערבית סובלים מקשיים וחולשות רבים, עובדה הפוגעת בחברה הערבית פעמיים: ראשית, הכוחות האזרחיים המנהיגותיים שֶׁבָּה מתקשים לבוא לידי ביטוי, להתמקצע, ולבצע את שליחותם עבור החברה שמתוכה באו ושאותה הם שואפים לשרת כראוי. שנית, בשל חולשתם של הארגונים, הנובעת בין השאר מהיעדר תמיכה מצד המדינה ואפליה תקציבית מתמשכת, הארגונים אינם מצליחים לגדול ולהתמקצע מספיק על מנת להשתתף במרכזי מדינה ולקבל תקציבים ממשלתיים. כתוצאה מכך, השירותים שהחברה הערבית אמורה ליהנות מהם אינם מגיעים אליה או שהם מגיעים אליה באופן לא מותאם על ידי ארגונים ארציים - שהם אמנם חזקים יותר, אך לעיתים קרובות אינם מכירים די הצורך את הצרכים הייחודיים של החברה הערבית.

לשם המחשה, להלן מספר נתונים שנאספו ממסמכים שנכתבו בשנתיים האחרונות במסגרת יוזמות של היחידה לשיתופי פעולה בין מגזרים במשרד ראש הממשלה, הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים, קרנות שונות, וארגוני חברה אזרחית, אשר נותנים מושג לגבי מצב ארגוני החברה האזרחית הערבית בישראל:

 החברה הערבית מהווה כ-21% מכלל האוכלוסייה בישראל אולם על אף הצרכים החברתיים והכלכליים הרבים הקיימים בה, היקף העמותות הערביות הפעילות הוא **7%** בלבד (1,200 עמותות ערביות מתוך קרוב ל-20,000 עמותות פעילות בישראל).¹⁴

¹³ 922 ו-550 (תוכניות החומש לחברה הערבית) וכן תוכניות חומש לתתי קבוצות בה (2397 ו-539 לחברה הבדואית בנגב, 1480 לחברה הבדואית בצפון ו-959 ו-716 עבור החברה הדרוזית).
¹⁴ ד"ר רונן ע, סאלח ר, עריכה: סרפוס ל, מלר י, דו"ח ביניים-מסמך ממצאים ותובנות מראיונות עם מנכ"ל עמותות ערביות, היחידה לשיתופי פעולה בין מגזרים, משרד ראש הממשלה. נובמבר 2021.

מתוך קרוב ל-875 מכרזים ממשלתיים שהופעלו בשנת 2019 על-ידי ארגוני החברה האזרחית, רק **22** הופעלו על ידי ארגונים ערבים (פחות מ-3%¹⁵).

מתוך כלל ההכנסות של ארגוני חברה אזרחית שנותנים שירותים חברתיים בתחום הרווחה, רק **2%** מגיעות לארגונים הערביים.

ב. חסמים

מנתונים אלו מצטיירת תמונה ברורה למדי לגבי החולשה של ארגוני החברה האזרחית הערבית. בשנתיים האחרונות מובילה היחידה לשיתופי פעולה בין מגזרים במשרד ראש הממשלה, בהשתתפות מובאדרת - המשרד הפילנתרופי של עדינה שפירא, הרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים, פורום הקרנות, מנהיגות אזרחית, קודרה ועוד גופים שונים, תהליך רב מגזרי שמטרתו לבחון דרכים לשיפור מצבן של העמותות הערביות וממשקיהן עם משרדי הממשלה והרשויות המקומיות. עבודה זו כללה בדיקת עומק של החסמים והאתגרים שעומדים בפני ארגוני החברה האזרחית הערבית ולהלן העיקריים שבהם:

חסר הלימה בין מספר והיקף הפעילות של ארגוני החברה האזרחית הערבים לבין צרכי החברה הערבית

כאמור, מספר העמותות בניהול ערבי בחברה האזרחית בישראל ביחס למספר עמותות היהודיות קטן מאוד ולא מייצג את יחסי הגודל של שתי החברות. בחברה הערבית קיימות הרבה עמותות לוקאליות קטנות מאוד העוסקות באותו תחום מומחיות, ולעומתן תחומים חברתיים בהם אין כמעט נוכחות של עמותות מהחברה הערבית¹⁶ וכן כמעט שאין כלל עמותות ערביות שנותנות שירותים בסדרי גודל ארצי. כך, היקף הפעילות של העמותות הערביות אינו מאפשר להן לתת מענים לצרכים החברתיים האדירים של החברה הערבית.

מחסור במקורות מימון

כאמור, רוב העמותות הערביות קטנות וחלשות יחסית, וככאלו חלק גדול מתוכן תלוי במקור פיננסי אחד, מה שמגביל בצורה משמעותית את יכולתן להיות חדשניות וגמישות. העמותות הערביות סובלות מקושי משמעותי בגיוס כספים פילנתרופיים, הן בגלל קשיים פנימיים מקצועיים והן בשל חוסר היכרות עם העולם הפילנתרופי הנובע מחוסר נגישות לפילנתרופיה יהודית מצד אחד ומחסימה בפני הפילנתרופיה הערבית העולמית מן הצד השני.

¹⁵ פרוץ ג'מאל א', ד"ר אלמוג-בר מ', קוקבין ו' וד"ר אסעיד ר', ארגונים ערביים-פלסטיניים בחברה האזרחית בישראל. אוגוסט 2019.
¹⁶ דסטה ר', אנ'בריה ת', ד"ר רונן ע', דו"ח ממצאים - חסמים והזדמנויות בעבודת הרשויות המקומיות עם עמותות בחברה האזרחית הערבית. המספקות שירותים חברתיים - מפגשים עם נציגים מרשויות מקומיות ערביות, משרד ראש הממשלה, האגף לפיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית בנגב והרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים. אוגוסט 2022.

רמת התמקצעות נמוכה

רוב העמותות הערביות סובלות ממחסור בידע מקצועי נדרש לניהול אפקטיבי של ארגונים חברתיים, מחסור באנשי צוות כגון מנהלי מדיה, מנהלי הערכה וגייסי כספים. לאחר מספר שנות פעילות שנחשבות מוצלחות, רוב העמותות הערביות, גם הוותיקות שבהן, מגיעות לשלב של סטגנציה כך שהתפתחותן נעצרת או מואטת בהיבטים ארגוניים שונים כמו גודל תקציב, היקף פעילות, התפתחות והתרחבות הצוות המקצועי ועוד.

קושי לזכות במכרזים ממשלתיים

לחסם זה סיבות מגוונות. ראשית, הארגונים הערבים אינם עומדים בתנאי הסף של המכרזים הממשלתיים הדורשים לעיתים קרובות תקציב פעילות גדול ופריסה ארצית. שנית, יש חוסר היכרות ואי אמון הדדי בין העמותות הערביות לממשלה. שלישית, הגשת הצעות למכרזים כרוכה בתהליכים בירוקרטיים מסורבלים שאינם מוגשים שפתית ותרבותית ולעיתים קרובות הינם מעל ומעבר ליכולתן של העמותות הערביות.

קשיים בעבודה מול רשויות מקומיות

שיתופי הפעולה בין העמותות הערביות והרשויות הערביות נתקלים בשילוב של אי הבנה לגבי המקום של חברה אזרחית בעבודת הרשות וחוסר אמון בין הצדדים שמקשה מאוד על בניית יחסי עבודה תקינים ביניהם. בנוסף, בתוך הקשר של האתגרים הכלכליים של הרשויות המקומיות הערביות, קשה להן לשלם לעמותות עבור שירותיהן או לשכור אותן מלכתחילה, בייחוד כאשר לעמותות יש קשיים מימוניים משל עצמן.

לסיכום, רשת קודרה מזמינה כל גורם שיש לו מה להציע לתחומים לעיל ועניין בפיתוח תחום הנתינה האסטרטגית בחברה הערבית ליצור קשר info@qudra-apn.org